

діяльності. Програми на розвиток антрепренерства були пов'язані перш за все із необхідністю підтримки тих груп менонітського суспільства, які мали стати соціальною базою для формування торговельно-промислової еліти на теренах поселень. Світоглядною основою діяльності Йогана Корніса були його уявлення про необхідність ринкової спрямованості розвитку менонітських поселень в умовах російської модернізації. Його впевненість про важливість формування домашньої промисловості, великих та малих підприємств, системи кредитування антрепренерства, заходів соціальної підтримки і запровадження рис ліберальної економіки, вільної від конфесійного контролю, мали вельми прогресивне значення навіть з точки зору сучасних йому західних економічних досліджень. Більшість проектів Й. Корніса була спрямована у майбутнє, їх наслідки показово виявили себе у наступне десятиліття – період становлення менонітської промисловості. У загальній ретроспективі економічного розвитку поселень феномен діяльності Й. Корніса доводить, що менонітське суспільство мало схильність до саморозвитку та самореформування. Ця важлива риса спільноти сприяла динамічному розвитку поселень та була суттєвою причиною успішності розвитку менонітського колонізаційного потоку в умовах російської модернізації.

1. Гакстаузен А. Исследование внутренних отношений народной жизни и особенности сельских учреждений России. – М., 1870.
2. Клаус А. Наши колонии: Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – С.Пб., 1869.
3. Epp D.H. Johan Cornies. – Winnipeg, Manitoba: CMBC Publications and the Manitoba Mennonite Historical Society, 1995.
4. Urry J. None but saints: The Transformation of Mennonite Life in Russia 1789–1789. – Winnipeg: Windflower Communication, 1989.
5. Staples J.R. Cross-cultural Encounters on the Ukrainian Steppe: Settling the Molochna Basing, 1783–1861. – Toronto, 2003.
6. Dyck H.L. Russian Servitor and Mennonite Hero: Light and Shadow in Images of Johann Cornies // Journal of Mennonite Studies. – 1984. – № 2.
7. Фадеев А.М. Воспоминания: В 2 ч. – Одесса, 1897. – Ч. 1.
8. Каменский П.В. Вопрос или недоразумение – М.: Т-во Скоропечатника А.А. Левинсона, 1895.
9. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): В 2 т. – С.Пб., 1999. – Т. 1.
10. Капеллер А. Россия – многонациональная империя – М.: Традиция, 2000.
11. Описание меннонитских колоний в России // ЖМГИ. – 1842. – Ч. 4.
12. Російський Державний Історичний Архів (далі – РДІА). – Ф.383. – Оп.10. – Спр. 7164.
13. Staples J. Johann Cornies and Pietism in the Molochna / Preservings. – № 24. – 2004.
14. Гарин І.І. Кальвін. – Харків: Фолио, 1994.
15. Cornies Johann (1789–1848) // Mennonite Encyclopedia: In 5 vol. – Vol. 1.
16. Коновалова О. Корніс // Немцы Украины: Пилотный сборник. – М., 2002.
17. РДІА. – Ф.398. – Оп.2. – Спр.174.
18. Венгер Н.В. Возникновение и развитие частной предпринимательской деятельности на территории менонитских колоний // Вопросы германской истории. – Днепрпетровск, 2002.

19. Белікова М. Адміністративне управління менонітських колоній Півдня України (1789 – 1917 рр.) // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 16. Німці в етнокультурному просторі України. – Київ: Унісерв, 2004.
20. Державний Архів Одеської Области (далі – ДАОО). – Ф.6. – Оп.1. – Спр. 10063.
21. Державний Архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф.134. – Оп. 1. – Спр. 152.
22. РДІА. – Ф.383. – Оп. 29. – Спр. 609.
23. ДАДО. – Ф.134. – Оп. 1. – Спр. 310.
24. ДАОО. – Ф.6. – Оп. 4. – Спр. 18 925.
25. РДІА. – Ф.398. – Оп. 9. – Спр. 2765. – Ч.2.
26. РДІА. – Ф. 383. – Оп. 10. – Спр.71-64.
27. Goertz H. Die Molotschaer Ansiedlung. – Stainbach: Echo Verlag, 1950.
28. Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае: Статистический очерк. – Одесса: тип. Г. Нейман и К^о, 1842.
29. Распоряжение по II-му Департаменту Государственных Имуществ относительно обучения крестьянских сирот ремёслам // ЖМГИ. – 1855. – № 11.
30. ДАОО. – Ф. 6. – Оп.4. – Спр. 18 098.
31. ДАОО – Ф.89. – Оп.1. – Спр. 432.
32. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Екатеринославская губерния – С.Пб., 1862.
33. Urry J. Mennonite economic development in the Russian mirror // Mennonites in Russia. – Winnipeg, Manitoba, 1989.
34. Бондарь Д. Секта меннонитов в России. – Петроград, 1816.

Ю.В. Василевич

СІЛЬСЬКА ТЕМАТИКА В ДІЯЛЬНОСТІ ТА ТВОРЧОСТІ ПРЕОСВЯЩЕНОГО ГАВРІІЛА РОЗАНОВА, АРХІЄПІСКОПА КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО, ХЕРСОНСЬКОГО І ТАВРІЙСЬКОГО (1828-1848)

Останнім часом у вітчизняних наукових колах значно активізувалися дослідження з вивчення минулого окремих міст, містечок та сіл України, зокрема південного регіону. Однак в історичній науці залишається ще багато „білих плям”, нерозкритих моментів, у тому числі таких, що стосуються діяльності визначних особистостей минувшини, які безпосередньо впливали на формування окремих регіонів.

Одне з провідних місць серед видатних релігійних діячів Півдня України належить архієпископу Гавріїлу Розанову (1781-1858), життєвий і творчий шляхи якого становлять одну з малодосліджених сторінок в історії України. Окремі біографічні відомості про преосвященного знайшли відображення в дореволюційних публікаціях С. Серафімова [1, 919-953], Ф. Макаревського [2, 10-11], М. Мурзакевича [3, 297-302], С. Петровського [4, 1-31], К. Чередуєва [5, 184-211], І. Чистовича [6, 210-227], Ф. Міляновського [7, XLIII-LIV] та інших працях, що стосуються історії регіонів, де проходила служба архієпископа. До опублікованих матеріалів належить також автобіографія Г. Розанова [8, 388-468]. В радянській історіографії діяльність архієпископа майже не вивчалася. Серед сучасних досліджень, присвячених преосвященному, слід відзначити роботи донецького дослідника О.І. Журби [9], попередні публікації

Ю.В. Василевич [10], напрацювання професора Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова В.М. Хмарського [11, 109-115]. Однак у цих працях діяльність владики Гавриїла в сільських місцевостях Херсонської єпархії, на відміну від міст краю, взагалі не висвітлюється. Саме тому автор запропонованої статті ставить за мету дослідити діяльність преосвященного Гавриїла Розанова у південноукраїнських селах і селищах. Об'єкт вивчення – діяльність і творчість преосвященного Гавриїла Розанова, предмет – сільська тематика.

Росіянин за походженням, архієпископ Гавриїл досягнув значних успіхів у причорноморських землях, залишивши після себе добру пам'ять серед тогочасного населення як релігійно-громадський діяч, богослов і просвітител. Гавриїл (Розанов Василь Федорович) народився 26 січня 1781 року в с. Рождествене Костромської губернії в сім'ї священнослужителя. Початкову освіту він отримав у місцевій семінарії, де згодом викладав поезію, риторику, філософію, математику, грецьку, латинську та німецьку мови. Після прийняття постригу в чернецтво, Гавриїл служив настоятелем Вологодського Спасо-Кам'янського (1811), Санкт-Петербурзького Спасо-Прилуцького (1814), Толзького (1820) монастирів. Деякий час він був ректором Ярославської семінарії. З прийняттям архієрейського сану в 1821 році, Г. Розанов отримав призначення на Орловську кафедру, якою керував близько семи років.

У 1828 році преосвящений Гавриїл отримав призначення на Катеринославську архієпископську кафедру, якою опікувався до 1837 року. У зв'язку з великою територією єпархії і збільшенням у ній церков, виникла ідея розділити її на дві: Катеринославську, що зраховувалася до третього класу, та Херсонську, що переводилася у розряд другокласних. Архієреї останньої іменувалися Херсонськими і Таврійськими, а місцем їхнього перебування визначалась Одеса [12;413]. Першим Херсонським і Таврійським архієреєм став Гавриїл Розанов, котрий керував єпархією до 1848 року [13, 151].

Архієпископ Гавриїл зробив помітний внесок в історію міст Південної України та їх околиць як людина широко віддана своїй справі, котра сумлінно виконувала свої службові обов'язки. За час його перебування на Півдні України регіон набув нового вигляду, значно поповнився щойно збудованими та реставрованими церквами, соборами, монастирями. На час його прибуття в Україну більшість сільських церков та монастирів знаходилися в поганому стані як щодо організації управління, так і стосовно зовнішнього вигляду. Насамперед йдеться про Пасицельський монастир Ананьєвського повіту, монастир селища Роги і Успенську церкву селища Окоп Тираспольського повіту. В 1840 році тут з'явилася нова кам'яна церква, збудована у візантійському стилі. Отже, поряд з проведенням проповідей, літургій колосальну роботу проводив преосвящений з улаштування православних храмів та надання їм належного вигляду.

В обов'язки преосвященного як управляючого духовними справами входила також турбота про виховання достойних священнослужителів та надання їм місць для проходження служби. Досвідчений та

мудрий пастир, архієпископ завжди цікавився загальним станом справ у ввірених йому паствах, і досить часто з цією метою сам об'їжджав церкви, монастирі, розташовані на околицях, відвідував будинки священників, переймався їхніми проблемами, радів успіхам. Ніколи владики не залишався байдужим до внутрішнього укладу храмів, із чистими намірами намагався покращити їх становище, призначаючи освячених, вмілих керівників. В історії Петропавлівської церкви с. Мігея Катеринославського повіту йдеться про те, що в жовтні 1829 року Гавриїл призначив священником в церкву Миколу Андрійовича Красноставського, а в вересні 1836 року – Якова Івановича Балдинського; священник Яків Данилович Нестеровський 14 березня 1832 року отримав призначення в Симеонівську церкву с. Красносельське, а 25 жовтня – в Петропавлівську церкву с. Мігея [14, 25-26]. Ці духовники своєю працею заслужили довіру та повагу преосвященного і з його легкої руки служили на благо суспільства.

Крім піклування про церковне будівництво, преосвящений турбувався про поліпшення освіти і побуту сільського духовенства та прихожан. Тема виховання та підвищення освітнього рівня серед населення посідала особливо важливе місце у вчинках преосвященного. Від природи наділений високими розумовими здібностями, архієпископ високо цінував освіченість, допитливість, грамотність. Він був прихильником того, щоб кожен священнослужитель володів декількома іноземними мовами, був всебічно освіченим, начитаним. У підборі викладацького контингенту Гавриїл був особливо вимогливим, внаслідок чого за його керівництва в єпархії значно зросла кількість навчальних закладів не тільки в містах, а й селах. Особливого поширення в цей період у сільській місцевості набули приходські та паламарські школи і духовні училища, навчання у яких мало переважно релігійний характер. За своїм основним призначенням приходські школи, що організовувалися при церквах, спрямовували роботу на ліквідацію неграмотності сільського населення. Навчання в селах мало досить примітивний характер порівняно з освітніми програмами в містах. Основна увага тут зосереджувалася на викладанні Закону Божого, церковного співу, письма та начала арифметики, ручної праці. Випускники паламарських шкіл отримували можливість співати в кліросі та прислужувати при богослужіннях. Ширша освіта надавалася в духовних училищах, де до всіх зазначених дисциплін додавалися іноземні мови, церковна та світська історія та релігійні вчення. Так, наприклад, у духовному училищі в селищі Сартан Маріупольського повіту поширення набула нова грецька мова, навіть вчителі підбиралися з греків [15, 471].

Навчанням молоді владики надавав особливого значення, тому при нагоді він завжди відвідував школи, переймався умовами навчання, вникав в навчальний процес, надавав посильну допомогу. До речі, саме в згаданому Сартанському училищі архієпископ познайомився зі своїм майбутнім біографом Серафимом Антоновичем Серафимовим, котрому Гавриїл допоміг отримати вищу освіту в Київській духовній академії й до самої смерті підтримував із ним стосунки.

Таким чином, прагнення архієпископа піднести єпархію на вищий щабель освітнього рівня мало

позитивні результати, адже вдало організований процес надання освіти в сільській місцевості сприяв розповсюдженню знань та навичок серед всіх верств, в тому числі й простого люду.

Робота в селах для Г. Розанова не обмежувалася влаштуванням церков, монастирів. Першочергового значення Гавриїл надавав безпосередньому спілкуванню з селянами, прищепленню морально-етичних законів православної віри. Найскрадіше просвітницько-богословська діяльність преосвященного виявилася у наверненні в лоно православ'я розкольників та сектантів. Справа в тому, що кінець XVIII століття позначений значним впливом у Північне Причорномор'я втікачів з Польщі, Південної Росії та країн Європи, що призвело до великого скупчення тут старообрядницького елементу і жителів нехристиянського віросповідання, сприяло поширенню сектантства. В цей період найбільш численними були секти скопців, хлістів, поповців, безпововців, молокан і духоборців. Внаслідок чого на території Херсонської єпархії виникла конфліктна ситуація у відносинах православної церкви з представниками цих угруповань.

Протягом першої половини XIX століття царський уряд вів активну боротьбу з розкольниками та іновірцями, важлива роль в цьому процесі відводилася православному духовенству. Таким чином, за часів перебування архієпископа Гавриїла на Півдні України до православ'я були навернуті розкольники і сектанти ряду міст та сіл регіону. Наприклад, жителі с. Рівне Бобринецького повіту, що облаштувалися тут з 1784 року, були розкольниками. Однак деякі з них поступово переходили в православ'я і зводили православні храми. Так, у селі з'явилися Покровська та Миколаївська церкви. В 1841 році розкольники військового поселення Рівне у кількості 3 537 осіб обох статей звернулися до єпархіального керівництва з проханням „опромінити їх світлом істини і приєднати до православ'я” [16, 20]. Крім того, старообрядці висунули урядові прохання дозволити призначити священнослужителів із-поміж них. Імператор Микола I задовольнив їхнє прохання, звісно ж, не без втручання преосвященного, і повелів трьох обраних поселенців відрахувати з військового відомства і доручити їм місію церковнослужителів. Згідно з цим наказом, 28 березня 1842 року селище Рівне отримало православних наставників: священника та двох дяконів [17, 142]. У 1845–1846 роках таким же чином прийняли православ'я розкольники селищ Клинець, Калинівка, Привільне та Червоний Яр.

Значна робота з навернення у православ'я проводилася і серед сектантів та іновірців, вона теж давала помітні результати. В 1844 році духоборці та близько 200 молокан селища Терпіння змінили свої уявлення і прийняли православ'я. В 1838 році така ж доля спіткала духоборців та греко-уніатів селищ Снігурівка та Явкіне в кількості 945 осіб [16, 21].

Просвітницька діяльність преосвященного Гавриїла поширювалася не тільки на автохтонне населення Півдня України, а й на інші народи, які мешкали на території ввіреної йому єпархії (німці, греки, болгары, євреї, татари).

Слід зазначити, що архієпископ Гавриїл не цурався відвідувати селища розкольників, де проповідував православ'я, допомагав пізнавати істину. В одному з і

своїх звернень він говорив: „Заради Христа, браття, схаменіться, облиште вашу гординю ... Якщо ви не бажаєте чужого, виберіть з свого оточення, кого вважаєте вартим священства, я висвячу його. Подумайте, любі, не впирайтесь” [18, 57].

Аналізуючи діяльність преосвященного Гавриїла в сільських місцевостях Півдня України, слід звернути увагу на те, що він відзначився не тільки як релігійний наставник та духовний пастир, а й як історик-дослідник, який особливо плідно працював на теренах церковного краєзнавства і не залишив поза увагою села на південноукраїнських землях, вивчаючи історію церковних храмів. У другому томі „Записок Одеського товариства історії та старожитностей” за 1848 рік була вміщена невелика стаття „Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической” [19, 140-210], що в цьому ж році була видана окремою книгою [20]. Ця праця має важливу наукову цінність для сучасних краєзнавців, адже містить відомості не тільки про міські церкви та монастирі єпархії, а й про сільські храми. Крім вказівки на дату зведення та освячення тієї чи іншої церкви, Гавриїл записував багато особливостей із заснування поселень та їх мешканців, бо, як він сам зазначав у вступі, його дослідження – це не тільки опис церков єпархії, але й хронологічна таблиця, яка допоможе в майбутньому довідатися, коли, ким і як було засноване те чи інше село.

За своїми службовими обов'язками Гавриїл майже щорічно робив об'їзд величезної єпархії, використовуючи ці поїздки для розшуку рукописних та речових пам'яток, що були включені до „Описання”. Прикметним є те, що, працюючи над укладанням праці, архієпископ враховував виключно працюючі храми, що дало йому змогу вивчати церковні архіви та надписи на стінах церков у монастирів і фіксувати свідчення парафіяльних священників.

Методика упорядкування твору досить проста: для кожної з двох губерній (Херсонської і Таврійської) у хронологічній послідовності під кожним роком зазначалися засновані тоді церкви, до опису яких входили такі елементи: а) в якому селі або населеному пункті вони виникли; б) які поселення були на цьому місці раніше; в) матеріал, із якого побудований храм; г) церковні перебудови; д) хто заснував; е) національна належність парафіян; є) основні достопамятні події, пов'язані з цією церквою; ж) церковні святині та історичні раритети, що в них зберігаються [21, 226].

Отже, попри велику зайнятість із поліпшення духовного стану міст Катеринославської, Херсонської і Таврійської єпархії, архієпископ Гавриїл Розанов не залишив без уваги і сільські околиці краю. Завдяки його роботі навіть у невеликих селах, з'являлися та відновлювалися церковні храми, налагоджувалося їх управління, велася активна просвітницька робота серед селян неправославної віросповідання, організовувалися навчальні заклади для підвищення загального освітнього рівня в регіоні. Крім того, займаючись краєзнавчими розвідками, Гавриїл уклад хронологічну таблицю, в якій зібрав основні відомості про діючі сільські церкви та монастирі, що є цінним пізнавальним джерелом для дослідників церковної історії Південної України.

І. Серафимов С. Гавриїл, архієпископ Катеринославської, Херсонської і Тавричеської // Записки Одесского Общества Истории и Древностей (Далі –

- 300ИД). – Т. 5. – Одесса, 1863.
2. Макаревич Ф. Краткие сведения о Екатеринославской епархии вообще и о епископах ея. – Екатеринослав: Печатано в тип. Я.М. Чауссаго, 1875.
 3. Мурзакевич Н.Н. Епархиальные архиереи Новороссийского края // ЗООИД. – Т. 9. – Одесса, 1875.
 4. Петровский С. Семь Херсонских архиепископов. Биографии с приложением портретов. – Одесса: Тип-я Е.И. Фесенко, 1894.
 5. Чередеев Косьма (прот.). Биографии Тверских иерархов от начала существования архиерейской кафедры в г. Твери и донныне. – Тверь: Тип-я Губернского правления, 1859.
 6. Чистович И.А. Руководящие деятели духовного просвещения в России в первой половине текущего столетия. – С.Пб.: Синодальная тип-я, 1894.
 7. Миляновский Федор (свящ.) Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии. – Одесса: Тип-я Е.И. Фесенко, 1903.
 8. Гавриил. Некоторые отрывки моей биографии // Херсонские епархиальные ведомости (Далі – ХЕВ). – 1861. – № 23 (1 декабря).
 9. Журба О.І. Архієпископ Гавриїл (Розанов В.Ф.) – історик і археограф Південної України // Історична наука на порозі XXI століття. Підсумки та перспективи: Матеріали Всеукр. наук. конф. – Харків, 1995; Заселення Півдня України та становлення історико-археологічних досліджень у регіоні // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наукові доповіді. Міжнар. науково-методична конф. – Ч. 1. – Херсон, 1997; Культурна та історико-археологічна діяльність архієпископа Гавриїла (В.Ф. Розанова) в Південній Україні // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Вип. 1. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997; Формування російської регіональної історіографії Криму у творчості Гавриїла Розанова // Библиотечное дело и краеведение: Сб. научн. тр. – Вып. 2. – К., Симферополь, 2000; Новоросійські археографічні та історичні студії архієпископа Гавриїла (В.Ф. Розанов): Становлення української археографії: люди, ідеї, інституції / А.Г. Болєбрук (наук. ред.). Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпр. унів-ту, 2003.
 10. Василевич Ю.В. Гавриїл Розанов – історик та релігійний діяч // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип. 2.: Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002; Історичні погляди Гавриїла Розанова // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 17. – Вип. 4: Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могилу, 2002; Джерельна база історичних творів пресвященного Гавриїла Розанова // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 26. – Вип. 13: Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могилу, 2003; Одеський кафедральний Преображенський собор за часів пресвященного Гавриїла Розанова // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 27. – Вип. 14: Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могилу, 2003.
 11. Хмарський В.М. Перші публікації в Одесі з історії християнської церкви // Історія та сучасність християнства. Матеріали наукової конференції, присвяченої 2000-річчю Різдва Христового. – Одеса: Астропринт, 2001.
 12. Смольянинов К. История Одессы. – Одесса, 1853.
 13. Російський Державний історичний архів м. Санкт-Петербург. – Ф. 834. – Оп. 4. – Спр. 1186.
 14. Филиппович Иоанн (свящ.). Из летописи прихода Петропавловской церкви села Мигеи, Екатеринославского уезда, Херсонской епархии. – Одесса: „Славянская” тип. Е. Хрисогелос, 1900.
 15. Памяти Высокопресвященного Гавриила Розанова, первого архиепископа Херсонского и Таврического в Одессе // ХЕВ. – 1908. – № 19 (1 октября).
 16. Петровский С.В. Некоторые исправления и дополнения к послужному списку Иннокентия, архиепископа Херсоно-Таврического // ЗООИД. – Т. 23. – Одесса, 1901.
 17. Смесь // ОВ. – 1842. – № 31 (18 апреля).
 18. Серафимов С. Воспоминания о пресвященном Гаврииле, первом (в Одессе) архиепископе Херсонском и Таврическом, а потом Тверском и Кашинском. – Одесса: Тип. Л. Нитче, 1859.
 19. Гавриил. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // ЗООИД. – Т. 2. – Отд. 1. – Одесса, 1848.
 20. Гавриил. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической. – Одесса: Городская типография, 1848.
 21. Журба О.І. Новоросійські археографічні та історичні студії архієпископа Гавриїла (В.Ф. Розанов): Становлення української археографії: люди, ідеї, інституції / А.Г. Болєбрук (наук. ред.). Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпр. унів-ту, 2003.

О. В. Хлівнюк

КРИМСЬКІ ПАМ'ЯТКООХОРОНЦІ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ В ХІХ СТОЛІТТІ

Цю наукову статтю присвячено історії вирішення проблеми реконструкції форм та методів пам'яткоохоронної діяльності в Криму у ХІХ ст. У наукових дослідженнях професора А.А. Непомнящого було розглянуто історію краєзнавчого руху у Таврійській губернії, зокрема в Криму, але ним не виокремлювалася пам'яткоохоронна діяльність краєзнавців. Історія розвитку форм і методів діяльності місцевої інтелігенції щодо охорони пам'яток історії і культури різних етносів в Криму досі є нерозробленою. У діяльності Таврійської вченої архівної комісії, яка існувала в Криму наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, провідне місце належало вивченню пам'яток матеріальної культури та архівних джерел усіх народів поліетнічного Криму. Серед активних подвижників пам'яткоохоронної справи Криму ХІХ – початку ХХ століття було чимало яскравих особистостей, наукова спадщина яких, на жаль, недостатньо вивчена. Серед них особливий інтерес становить діяльність Федора Федоровича Лашкова (1858–1917). Біографія краєзнавця докладно розроблена професором А.А. Непомнящим [1, 175-181], тому ми не будемо зупинятися на ній докладно. Автор статті ставить за мету вивчити діяльність вчених наукового осередку Таврії з охорони пам'яток історії кримських татар, які стосувалися історії їхніх аграрних відносин. Об'єкт вивчення – участь інтелігенції Криму в охороні пам'яток історії різних етносів півострова, предмет – спадщина Ф.Ф. Лашкова.

Хоча Ф.Ф. Лашков мріяв залишитися в Одесі для подальшого навчання у Новоросійському університеті, доля розпорядилася інакше. У листопаді 1879 р. його було призначено викладачем історії та географії у Сімферопольську чоловічу гімназію [2, 525-533]. За короткий час Ф.Ф. Лашков створив на новому місці роботи історико-географічний музей, який одержав високу оцінку громадськості. Від